

PUSZTAY JÁNOS

EGY NYELVCSALÁD TÜNDÖKLÉSE ÉS...*

Sokat, de talán mégsem eleget beszélnek arról, hogyan alakul a világ nyelvi helyzete, s általános a vélemény, hogy a világ nyelveinek nagy része veszélyeztetett helyzetben van.

A világon beszélt nyelvek számát általában 6–7 ezerre becsülik (MAFFI 1999, GORDON 2005). A 2019-es évet az ENSZ az őshonos nyelvek évének nyilvánította. Ebből az alkalomból a következő adatokat tették közzé: a világon hétezer nyelv van, a föld népességéből 370 millió az őslakos, akik 90 országban élnek, 5000 különböző kultúrát képviselnek. A 7000 nyelvből 2680 nyelvet tartanak veszélyeztetettként nyilván.

A nyelvek száma évről évre néhány százalékkal csökken. A 12 legnagyobb számban beszélt nyelven beszél a világ lakosságának a fele (NETTLE–ROMAINE 2000). A legelterjedtebb nyelvek a többiek rovására terjeszkednek, amelyek így – egy nyelvcsere következtében – kihalásra vannak ítélve (MAFFI 1999, CRYSTAL 2000, TSUNODA 2001).

A nyelvek jövőjét illetően különböző jóslatok láttak napvilágot. Az optimista feltételezés szerint a XXI. század végéig a nyelvek mintegy 50%-a kihal vagy a kihalás veszélye fenyegeti (KRAUSS 1992). (Ezt az álláspontot képviseli az UNESCO is – UNESCO 2003a.) Ugyancsak Krauss fogalmazott meg egy pesszimista jóslatot is, amely szerint a ma beszélt nyelvek 90-93%-a fog a század végéig eltűnni vagy kihalás előtti fázisba kerülni (UNESCO 2003b).

Végző soron csak 3–600 nem veszélyeztetett nyelv fog fennmaradni, amelyeket a szülők továbbadnak a gyermekeiknek. Ezek azok a nyelvek, amelyeket legalább egymillióan beszélnek, esetleg néhány kisebb nyelv. A legpesszimistább jóslatok szerint csupán az a 40–50 nyelv marad meg, amelyekre a Microsoft software-je és a Nokia telefonmenük le vannak fordítva (RANNUT 2003).

Az alábbiakban egy nyelvcsalád konkrét példáján mutatom be, mi várható az elkövetkező évtizedekben.

* Az írás egy hasonló címmel készülő könyv néhány témájának rövid változata. Ezzel az írással köszöntjük az őshonos népek évét.

1. A FINNUGOR NÉPEK A TÖRTÉNELEM HULLÁMVASÚTJÁN

Az oroszországi finnugor (és szamojéd) népek és nyelvek helyzetének alakulása az elmúlt száz év alatt hullámvasútra emlékeztet. A hullámvasút irányát az aktuális vagy hosszútávú politika határozza meg.

Az első **csúcspont**ként az 1920–30-as éveket tarthatjuk számon, amikor az ún. lenini kisebbségpolitika érdeméből Oroszország, illetve a Szovjetunió őshonos népeinek nyelvei úgy fejlődtek, ahogy azelőtt sohasem. Szélesítették a nyelvhasználat lehetőségeit, megalkották a szükséges terminológiát.

Az már más kérdés, milyen célokat szolgált Lenin kisebbségpolitikája. Lenin ifjúkorában – még Uljanov néven – a Kazányi Egyetemen tanult, ahol annak idején Ilminszkij professzor akarta pravoszláv hitre téríteni a Volga–Káma-régió pogány és muzulmán vallású népeit – még hozzá anyanyelvükön, lévén, hogy ezek a népek nem tudtak oroszul. Ezért anyanyelvükön – például mordvin nyelveken, mari és udmurt nyelven – képezetett papokat (pópákat) és tanítókat. Lenin innen véve a mintát anyanyelvükön akarta megnyerni a bolsevizmusnak az őshonos népeket. (PUSZTAY 2006)

Kétségtelen érdem, hogy a nyelvek fejlődtek, megerősödött státuszuk, megszületett és fejlődött a szépirodalom. Létrehozták a nemzeti iskolák hálózatát, amelyekben a tanítás az őshonos népek anyanyelvén folyt.

Az 1930-as évek derekától kezdve egyre erősödött a sztálini terror, amely nem kímélte az őshonos népeket sem. Az ún. SOFIN-ügyben (a finnugor népek szövetsége, amely a KGB elődszervezete által koholt ügy volt; ennek lényege, hogy a Szovjetunió finnugor népei észet és/vagy finn vezetéssel finnugor államot akartak létrehozni) kivégezték több finnugor nép értelmiségi vezetőit.

Egyébként Oroszország az egyetlen állam, amelyik – ellentétben az ókori Hellasszal – kétszer is beleléphet ugyanabba a folyóba. A 2000-es évek közepén moszkvai lapokban jelent meg a hír, miszerint Észtország és Magyarország azért támadják nemzetközi fórumokon (pl. EP) Oroszországot, hogy létrehozassák a finnugor köztársaságot, ily módon megszerelve a finnugor népek lakta területek ásványi kincseit, lévén, hogy mind Észtország, mind Magyarország természeti kincsekben szegény ország. Az igaz, hogy 2005–2008 között – részben az én közreműködésemmel – az Európa Parlament plenáris ülésein gyakran hangzott el felszólalás az oroszországi finnugor népek képviselőit ért atrocitások miatt.

De térjünk vissza az eredeti gondolatmenethez: megkezdődött az oroszosítás, de még megmaradhattak az anyanyelv szempontjából fontos nemzeti iskolák. A II. világháború – vagy ahogy a Szovjetunióban nevezték: a nagy honvédő háború – alatt is százával jelentek meg például finnugor nyelveken kiadványok, tankönyvek, szépirodalom, napilapok, sokkal több, mint az elmúlt évtizedekben.

A hullámvasút csúcspontját a **mélypont** követte. A nyelvek oroszosítása már az 1950-es években nagyon erős volt, mindenekelőtt a szakszókincsben: az 1920–30-as években megalkotott saját nyelvű szakszavak helyett orosz jövevényszavakat használtak. Az 1960-as

években bezárták a nemzeti iskolákat, így módon megszűnt az anyanyelvű oktatás lehetősége. A néhány évtizedes pangást, majd a Szovjetunió széthullását eufória követte, amely már gorbacsovi politika – a glasznosztj és a peresztrojka – idején megkezdődött.

Az 1990-es esztendő új **hullámot**, új emelkedést hoztak. Az évtized elején megélné-
kültek a nemzeti mozgalmak. 1992 decemberének elején Sziktivkárban, a Komi Köztársaság
fővárosában megalakult a Finnugor Népek Világkongresszusa elnevezésű szervezet. Az
1990-es években és a 2000-es évek elején egymás után fogadták el a finnugor köztársasá-
gokban a nyelvtörvényt, amely biztosítja az őshonos nép nyelvének – regionális – állam-
nyelvi státuszát, együtt az orosz nyelvvel. Az egyetlen kivételt Karjala (Karélia) képezi,
ahol mind a mai napig nincs ilyen nyelvtörvény. Ennek pedig az az oka, hogy az oroszor-
szági föderális törvények szerint csak olyan nyelv lehet államnyelv, amelyet cirill betűkkel
írnak, márpedig a finnhez közeli karjalai nyelv a latin ábécét használja.

Nemzetiiskola-szerű oktatási intézmények kezdtek meg működésüket, amelyekben
erősödött az anyanyelv helyzete.

1992-ben, amikor Sziktivkárban részt vettem a fentebb említett szervezet megalakulá-
sán, elvittek a nemzeti gimnáziumba, amelyben az oktatás nagy része komi nyelven folyt.
Minden tanulóknak választania kellett egy nagyobb finnugor nyelvet, vagyis finnt vagy ma-
gyart. A többség a finnt választotta, de volt egy magyar nyelvet választott osztály is. Az osz-
tály meglátogatásakor megígértem, hogy az osztály 10 – magyar szempontból – legjobb
diákját és tanárakat meghívom a következő nyáron egy kéthetes intenzív magyar nyelvtan-
folyamra Szombathelyre. Erre sor is került 1993 nyarán. Ebből az ötletből született meg a
hungarológiai nyári egyetem gondolata, amelyet 1994-től kezdve szervezünk – kéthetes,
orosz nyelvű kurzusként oroszországi finnugor népek képviselőinek, egyetemistáknak, új-
ságíróknak, tanároknak, mikor ki jön. Kezdetben a nyári egyetemeket Szombathelyen, az
azóta megszüntetett Uralisztikai Tanszék keretében tartottuk, az utóbbi évtizedben pedig
Badaconyotomban, az általam alapított Collegium Fenno-Ugricum intézetben.

A 2000-es évektől újra **hullámvölgyet** tapasztalunk:

- nem sikerült újra létrehozni a nemzeti iskolák hálózatát;
- néhány évvel ezelőtt az oroszországi tantervekben addig kötelező jelleggel szereplő
regionális komponenst – amelynek keretében tanították az anyanyelvet, az anyanyelvű iro-
dalmat stb. – fakultatívvá tették;
- így módon az anyanyelv egyre inkább kiszorul az iskolai életből: a kisebbségi nyelvet
anyanyelvként lehet tanulniuk az anyanyelvű tanulóknak és államnyelvként a nem anya-
nyelvűeknek – mindezt heti 1–2 órában; ez mindenképp a falusi iskolákban történik, a
városokban nagyon ritkán, ha egyáltalán;
- Oroszországban egymás után zárják be az egyetemeken az anyanyelvet tanító és ku-
tató intézeteket, vagy vonják őket össze orosz nyelvű intézetekkel; miközben például Lett-
országban 2018 szeptemberében a Lett Egyetem (Riga) innovációs központja keretében
megalakult a gyakorlatilag már kihalt lív nyelv és kultúra intézete;
- a finnugor népek világkongresszusa egyre inkább bürokratikus intézménnyé vált; a
finnugor és szamojéd népeket képviselők nagy része már nem beszéli az általa képviselt
nép nyelvét – ezért nevezem őket megélhetési kisebbségieknek;

– 2012-ben a finnugor népek 6. világtalálkozóján, Siófokon a vendéglátó magyar fél – hagyományainak megfelelően – a találkozó összes résztvevőjének (mintegy 800 vendégről van szó, akiknek a zöme oroszországi finnugor területekről érkezett) egy elegáns versantológiát ajándékozott: a Fűzfa Balázs válogatta 12 legszebb magyar verset különböző finnugor nyelvű fordításokban, Masszi Ferenc grafikáival; sok résztvevő azonban nem vitte magával az antológiát, mivel abban a magyar versek orosz nyelvű fordítása nem volt olvasható;

– a finnugor népek világtalálkozása mint szervezet központja, főhadiszállása Helsinkiben van; a 2008-ban a nyugat-szibériai Hanti-Mansijszkban tartott találkozón az oroszországi finnugor köztársaságok képviselői hangos szóval követelték, hogy a főhadiszállást helyezték át valamelyik oroszországi finnugor köztársaság fővárosába; Helsinki mellett csak néhány kis nép képviselője szólalt fel, mondván, hogy őket Helsinkiben jobban meghallgatják, mint Moszkvában; a helyzet egyre feszültebbé vált, ezért szót kértem mint az elnökség (a négy fős koordinátori tanács) Magyarországot képviselő tagja, s elmondtam, hogy

– a finnugor népek világtalálkozása oroszországi nemzeti szervezete semminemű érdemi tevékenységet nem folytat,

– a finnugor népek világtalálkozása nemzetközi szervezet, és amennyiben a főhadiszállás Oroszországba kerül, orosz szervezetté alakul, s ők fogják kezelni az Észtorország, Finnország és Magyarország által befizetett tagsági díjat (Oroszország egy centtel sem járul hozzá a költségekhez),

– s végül: amíg én képviselem Magyarországot a szervezetben, a főhadiszállás kérdésében az ilyen felvetéseket meg fogom vétetni, s mivel a találkozó szabályai szerint konszenzusos döntésre van szükség, a konszenzus nem fog létrejönni;

– a fentebb már említett siófoki találkozón az orosz elnököt képviselő oktatási miniszter beszédében kijelentette, hogy a finnugrisztika tisztán orosz ügy, hiszen annak összes eredménye Oroszországban született – a finnugrisztika bölcsője Oroszországban ringott, az első jelentős kutatók, mint például Sjögren, Castrén, Wiedemann – amint az a nevekből is látszik (PyJ) – oroszok voltak, a Kalevala anyagát Oroszországban gyűjtötték stb.;

– az őshonos népekre mért legnagyobb csapás Putyin elnök 2017 júliusában – éppen egy finnugor köztársaság fővárosában, Joskar-Olában – tartott beszéde volt, amelyben kijelentette: senkit nem lehet kényszeríteni arra, hogy olyan nyelvet tanuljon, amelyet nem akar, azaz nem lehet kötelezővé tenni a nem őshonos népből származó tanulóknak, hogy – heti 1–2 órában államnyelvként – tanulják az őshonos nép nyelvét; a beszéd következményeként megszűnt a nem orosz államnyelv kötelező tanulása, és az őshonos népből származó szülőknek is kérvényezniük kell, ha azt akarják, hogy gyermekük tanulja őseik nyelvét, s mindehhez az iskola beleegyezésére is szükség van.

2. A KISEBBSÉG-POLITIKA POLITIKAI KERETEI

Három tényezőt említek:

a) Oroszország közigazgatási átszervezése,

- b) hiányzó falupolitika,
c) a nyelv és az életér összefüggése.

a) Az Oroszországban tervezett és részben már megvalósított közigazgatási 'peresztrojka' (átszervezés) végzetes lesz az őshonos népekre nézve. 2005-ben megszűnt a Komi-permják Autonóm Körzet, az egyetlen közigazgatási egység, amelyben a névadó finnugor nyelvű nép többségben volt. Ennek következtében a komi-permjákok elveszítették mégoly korlátozott államiségüket, a saját parlamentet és a saját kormányt. A Komi-permják Autonóm Körzetet nem a szomszédos, velük azonos nyelvet beszélő és azonos kultúrát ápoló Komi Köztársasággal egyesítették, hanem az orosz többségű Perm megyével, így létrehozva a Permi táj (Permskij kraj) elnevezésű közigazgatási egységet, s ezáltal a komi-permjákok részaránya a korábbi 59%-ról 4%-ra zuhant. Ha ténylegesen is működni kezdenek a papíron már meglévő régiók – Oroszország hét régióra oszlik, és az ún. Volga-régióhoz tartoznak a csuasok, a tatárok, a baskírok, a finnugorok közül a mordvinok, a marik és az udmurtok –, minden őshonos nép elveszíti államiségét olyan közigazgatási egységbe kerülve, amelyben az oroszok alkotják a többséget, s amelyben nem tudják képviselni érdekeiket, nem is szólva arról, hogy az egyes népeket ki lehet játszani egymás ellen, a *divide et impera* elv megvalósításával.

b) A finnugor népek zöme falun él. Sorsukon keresztül látjuk, hogy Oroszországnak nincs falupolitikája. A termelőszövetkezetek megszűntek, rossz az infrastruktúra, nincs elegendő tőke a magángazdálkodások megindításához. A népek jövőjét biztosítani képes fiatalság előtt az az alternatíva áll: vagy beköltöznek a munka reményében a városba, s itt felgyorsul az asszimilációjuk, vagy otthon maradnak falujukban, ahol munkanélkülüként tengődnek, és sorsuk az alkohol valamint a kábítószer. A nyelv és a kultúra megtartása és továbbadása ellehetetlenül.

c) A nyelv és az életér szoros kapcsolatát mutatja a Nyugat-Szibériában élő manysik, hantik és nyenyecék sorsa. A halászatból, vadászatból, gyűjtögetésből és rénszarvastartásból élő népek életére összeszűkült, mert talpuk alatt hatalmas olaj- és gázmezők vannak. A ki-termelés érdekében az őslakosokat megfosztják életterüktől, és – úgymond – felemelik őket az európai civilizációba: modern lakásokba költöztetve őket. Ezzel azonban elveszik tőlük hagyományos foglalkozásukat, megélhetési módjukat, ők pedig nem tudnak hozzászokni az új életkörülményekhez. Reménytelen helyzetükben nő az alkohol- és a kábítószer-fogyasztás, amelynek következménye nem csupán a nyelv és a hagyományos kultúra elvesztése, hanem az emberek fizikai megsemmisülése is.

3. A NYELVCSALÁD A MENNYISÉG ÉS A MINŐSÉG TÜKRÉBEN

A nyelvcsalád tündöklését és bukását – Brechtől véve a jelenség megnevezését (lásd *Maghagonyny városának tündöklése és bukása*) – a mennyiség és a minőség alapján lehet megítélni. A mennyiséget érintő kérdések:

- hány nyelvből áll a nyelvcsalád,
- hogyan alakul a nyelvet beszélők száma,

- hány ember tartja az adott nyelvet anyanyelvének,
- milyen az őshonos nép aránya az etnikai hazában,
- az őshonos nép hányad része él diaszpórában.

Az így kialakult helyzet okai lehetnek

- politikaiak,
- lélektaniak és
- szakmaiak, azaz

a nyelv státusza, a nyelvhez és a nyelvet beszélő néphez való viszony, továbbá a nyelv minősége, azaz a nyelv fejlettségi szintje, ami a nyelv széleskörű használatának előfeltétele.

Mindezek a kérdések elvezetnek a minőség kérdéséhez, amellyel összefüggésben beszélni kell

- a nyelvfejléstésről és
- a nyelvi igényességről.

A továbbiakban ezekről a kérdésekről adok áttekintést, elsősorban az Oroszországban élő finnugor népek és nyelvük helyzetét illetően, de röviden kitérek az észti, a finn és a magyar nyelvvel kapcsolatos kérdésekre is.

3.1. A **menyiségi** elemzés szomorú képet mutat. Mind a nyelvek, mind a nyelveket beszélők lélekszáma csökken – ez utóbbi szempontból a finn kivételt képez.

3.1.1. *A finnugor (uráli) nyelvek száma*

Előljáróban meg kell jegyezni, hogy nyelvcsaládunk egykori fénykorában is kicsi volt. Összevetésül érdemes megtekinteni néhány számadatot az egyes nagyobb nyelvcsoporthoz, nyelvcsaládokhoz vonatkozóan. A sémita nyelvek családjában mintegy 700 lingvoníma található, a csádi nyelvek/nyelvjárások száma kb. 200, az ausztróázsiaiaké kb. 450. Az ausztrónéz nyelvek 1200 lingvonímával szerepelnek, a kelet-indonéz nyelvek 600, az óceániai nyelvek 1800, a pápua nyelvek 1300, Ausztrália és Tasmánia nyelvei 1600, Afrika 3200, az indián nyelvek 3000 lingvonímával képviseltetik magukat. A kreol és a pidzsin nyelvek száma mintegy 160. Mindemellett figyelembe kell venni, hogy a szakirodalomban ugyanannak a nyelvnek, nyelvjárásnak két, esetleg több elnevezés is van, azaz a lingvonímák száma meghaladja a nyelvek számát. (PUSZTAY 1985)

Az uráli nyelvcsalád tündöklését az az időszak jelentette, amikor a nyelvcsaládban több nyelvet beszéltek, mint manapság, továbbá amikor a globalizációs és a többnyelvű államokban a helyi asszimilációs nyomás kisebb volt, mint ma.

Amíg Oroszország őslakói évente csak egyszer, az adó lerovásakor találkoztak az oroszokkal és az orosz nyelvvel, nyelvüket nem fenyegette veszély. A magyar nyelv, bár csak 1844-ben vált hivatalos nyelvvé, a nép nyelveként – Herder pesszimista jóslata ellenére – virágzott, ha nem is volt képes kielégíteni magasabb igényeket, például a tudomány nyelveként. Éppen ezért alapították meg 1825-ben a tudományos akadémiát. Hasonló volt a helyzet az észti és a finn nyelv esetében is.

Az uráli nyelvcsaládot tündöklésekor mintegy 30 nyelv alkotta, ma rokon nyelveink száma körülbelül 20. A legnagyobb veszteséget a déli szamojéd nyelvek csoportja szenvedte el, amelybe ma már csak egy nyelv, a szölkup tartozik, de egy-két száz évvel ezelőtt még

hat. A mator, a taigi, a kojbal és a karagassz több mint száz évvel ezelőtt halt ki. A kamassz nyelv 1985-ig őrződött meg, mégpedig egyetlen személy által. Igaz, hogy a kamassz nyelvet már az 1920–30-as években kihalt nyelvnek tekintették, de az észti kutató, Ago Künnap az 1960-as években rátalált Klavgyija Plotnyikovára, akitől még nyelvi anyagot is sikerült gyűjtenie. Plotnyikova ugyan nem született kamassz, de gyermekkorában kamasszok között élve elsajátította a nyelvet. Mint a nyelv utolsó hordozóját hívták kongresszusra, konferenciákra. Egy alkalommal megkérdezték tőle, hogyan sikerült megőriznie a kamassz nyelvet, hiszen nem akadt beszélgetőtársa. Azt felelte: kamasszul imádkozom. És miért éppen kamasszul? Ha oroszul imádkoznák, nem biztos, hogy a Jóisten éppen engem hallgatna meg, hiszen oroszul 150 millióan imádkoznak, de kamasszul én vagyok az egyetlen, engem biztosan meghallgat. Plotnyikova halálától (1985) jó harminc év telt el, körülbelül annyi, amennyi az utolsónak vélt kamassz halála és Plotnyikova felbukkanása között. Lehetséges, hogy az Altaj-Szaján vidékén valaki rátalál egy még utolsóbb kamasszra.

Nyelvcsaládunk finnugor ágából eltűnt a merja és a muroma nyelv, de hasonló sors vár a livre, a vótra, az izsórra is, a revitalizációs törekvések ellenére. A merja és a muroma nyelv emlékéit a toponímia őrzi, vagy éppenséggel az ős-orosz hősi énekek (a bylinák), lásd például az Ilja Muromecről szólót. A Moszkva közelében fekvő Murom városa is az egykori muroma nép nevét őrzi.

Mi a kritériuma annak, hogy egy idiómát nyelvként határozunk meg? Az egyik feltétel a kölcsönös érthetőség lehet. Ezen az alapon a norvég és a svéd nyelvet **egy** nyelvként foghatjuk fel, mivel a norvégok s a svédek – ki-ki az anyanyelvén beszélve is – megértik egymást (HUTTERER 1999).

Az egykori Jugoszláviában a hivatalos nyelv a szerbhorvát volt. A két nyelv annyira közel áll egymáshoz, hogy beszélőik nehézség nélkül értik egymást (NYOMÁRKAY 1999). A különbség az írásban és például a vallásban van. A horvátok a latin ábécét, a szerbek a szerb kirillicát használják, a horvátok római katolikusok, a szerbek ortodoxok. Jugoszlávia szétesése után mind a horvátok, mind a szerbek megteremtették saját államukat, s attól kezdve nyelvészek hada dolgozik azon, hogy bebizonyítsa: az **egy** nyelv tulajdonképpen **kettő**. Bernard Shaw jut eszembe, aki szerint Angliát és az Egyesült Államokat a közös nyelv választja el egymástól.

A finnugor népek világkongresszusának konzultatív bizottságában, amelyben minden uráli nyelvet beszélő nép képviselteti magát, a finneket a finnországi finnek, a Botteni-öböl északi partvidékén a svéd oldalon élő *meän kieli* (a mi nyelvünk) közösség és az Észak-Norvégiában élő kvének képviselik. Mind a *meän kieli* közösség, mind a kvének állítják, hogy ők nem finnek, bár finnül (vagy egy finn nyelvjárást) beszélnek.

Észtországban aktuális kérdés, hogy a Dél-Észtországban beszélt võru-i és szetu nyelv az észti nyelv nyelvjárása vagy önálló idióma.

A magyar nyelvet illetően: a mai Magyarország területén beszélt nyelvjárások között nincsenek lényeges különbségek, a nyelvjárások beszélői megértik egymást. A határon túli magyarok között azonban van egy csoport, a moldvai csángók, akiknek a nyelve jelentősen eltér a többi magyar nyelvjárástól és a magyar irodalmi nyelvtől – nem csupán a román jövevényszavak, hanem az archaikus nyelvallapot miatt is. A szakemberek között vita van arról, hogy a csángók nyelvét magyar nyelvjárásként vagy a magyarhoz közel álló önálló

nyelvként kell-e értelmezni. Ők maguk egyébként nem magyarnak, hanem római katolikusnak tartják magukat – ezzel is megkülönböztetve magukat az ortodox románoktól.

Néhány finnugor nyelvet illetően felmerül a kérdés:

- **egy** komi nyelvről kell-e beszélnünk, vagy komi és komipermják nyelvről,
- **egy** mordvin nyelvről kell-e beszélnünk, vagy erza és moksa nyelvről,
- **egy** mari nyelvről kell-e beszélnünk, vagy mezei mari és hegyi-mari nyelvről,
- **egy** lapp nyelvről kell-e beszélnünk, vagy többről,
- **egy** hanti nyelvről kell-e beszélnünk, vagy hatról.

A komi és a komi-permják nyelv gyakorlatilag azonos, nincsenek megértési nehézségek. Az egykori Szovjetunióban a komi és a komi-permják nyelv szétválasztása és ennek alapján két etnikai terület (köztársaság és autonóm körzet) létrehozása egy 1925-ös politikai döntés eredménye volt. A döntés megfelelt a *divide et impera* elvnek. Ez érvényesült a közelmúltban is, amikor megszüntették a Komi-permják Autonóm Körzetet (lásd fentebb).

Az erza és moksa kérdés némileg bonyolultabb. Ez a két idióma mind a fonológiában, mind a morfológiában és a szókincsben mutat különbségeket. Szakértők szerint e két nyelvváltozat hasonlósága 80%-ra tehető.

A mezei és a hegyi-mari nyelvváltozat között a különbség kisebb, mint az erza és a moksa között.

A lapp esetében a megértés alapján különböző nyelvekről kell beszélnünk, ahogy a lapp nyelv(ek) ismert kutatója, a finn Pekka Sammallahti professzor már egyik könyvének címében is többeszámot használ (SAMMALLAHTI 1998).

A hanti nyelvváltozatok között is akkora különbség van, hogy célszerű hat nyelvről beszélni (RÉDEI 1995, SIPOS 1999: 1138).

Mi hát a helyes megoldás: támogatni vagy elvetni kell a különböző nyelvváltozatok egységes nyelvként való elfogadását? A nyelv a nemzet építésének fontos eszköze. Az oroszországi finnugor nyelvek esetében helyesnek tartom az **egy** hivatalos nyelv stratégiáját, azaz legyen **egy** komi, **egy** mari, **egy** mordvin stb. nyelv, amelyeknek természetesen lehetnek, mint ahogy vannak is, helyi változatai. Ez a megoldás segít elkerülni a *divide et impera* elv alkalmazását. Nem mindegy, hogy például a Mordvin Köztársaságban 150 ezer erza és 150 ezer moksa él vagy 300 ezer mordvin. Ezt az elvet igen nagy nyelvjárási különbségeket felmutató és kis közösség által beszélt nyelvváltozatok esetében azonban már nem érdemes alkalmazni.

Abban az esetben viszont, ha a nemzet szilárd és egészséges, továbbá rendelkezik önálló állammal, nem félnék önálló nyelvként elismerni az országban beszélt nyelvváltozatokat önálló nyelvként, amennyiben azt a nyelvközösség kívánja.

Láthatjuk tehát, hogy a megértés fontos, de nem az egyetlen szempont. Fontos szerepe van a politikai státusznak is – azaz: rendelkezik-e az adott nyelvközösség önálló állammal (lásd Norvégia, Svédország), vagy a többség alkalmazza-e a *divide et impera* elvet (lásd Szovjetunió és Oroszország).

Az önálló nyelv meghatározásához kapcsolódik az öntudat. Tapasztalataim azt mutatják, hogy mind az erzáknak és a moksáknak, mind a mezei és hegyi mariknak erős az öntudatuk, amennyiben a nyelveik közötti viszonyról van szó. Ugyanezt az erős öntudatot azonban nem látom az anyanyelv és az orosz nyelv viszonyában. Nem tudom, az öntudat

követeli-e meg az önálló nyelv szükségességét vagy a nyelv követeli-e meg az öntudatot, de mindenesetre köztük valamiféle kölcsönhatás van.

3.1.2. A demográfiai helyzet

Megállapítható, hogy – a finnek kivételével – minden uráli nép esetében kedvezőtlen a helyzet.

Az oroszországi uráli népek lélekszámának alakulása 1989–2010 között:

nép	1989	2002	eltérés	2010	eltérés
mordvin	1.073.000	843.350	–21%	744.237	–12%
udmurt	715.000	636.906	–11%	552.299	–13%
mari	643.000	604.298	–6%	547.605	–10%
komi	337.000	293.406	–13%	228.235	–22%
komi-permják	147.000	125.235	–15%	94.456	–25%
karjalai	125.000	93.344	–26%	60.815	–35%
vepsze	12.000	8.240	–33%	5.936	–28%
hanti	22.000	28.678	+30%	30.943	+8%
manysi	8.000	11.432	+38%	12.269	+7%
Kolai-lapp	1.800	1.991	+10%		
nyenyec	34.000	41.302	+21%	44.640	+8%
szölkup	3.600	4.249	+16%		
nganaszan	1.300	834	–35%		
enyec	200	237	+19%		

2004-ben, a finnugor népek 4. világkongresszusán Tallinnban a finnugor népek jövőjéről tartott, kritikus hangvételű plenáris előadásom politikai botrányt váltott ki, mivel azt hangsúlyoztam, hogy Oroszország finnugor népeit a többség részéről asszimilációs nyomás éri, és többször is kivetítettem a szót: *ruszifikáció*, azaz oroszosítás. Előadásomban idéztem statisztikai adatokat, egyebek között az 1989-es és 2002-es népszámlálás adatait. A nyenyec, manysik és hantik kivételével minden nép esetében jelentős létszámcsökkenést tapasztalunk. Eljátszottam a tendenciával, és kiszámoltam, hogy amennyiben 13 évenként hasonló méretű népességszökkenés következik be, mi várható 2095-re. Fel akartam hívni a figyelmet arra, hogy évszázadunk végén a finnugor népek lélekszáma igen nagy mértékben csökken. Például a mordvinoké a közel egymillió százezerről mintegy 200 ezerre. Az előadás után odajöttek hozzám a mordvin küldöttség tagjai, köztük egy demográfus, aki azt mondta, hogy én túlságosan optimista vagyok. Ők kiszámolták, hogy az utolsó ember, aki valamelyik mordvin nyelvet beszél, nagy valószínűséggel a 2060-as években hal meg.

Ami pedig az északi népek létszámemelkedését illeti, az csupán egy statisztikai játék. Arról van szó, hogy az északi népek jelentős állami támogatást kapnak, ezért érdemes az újszülötteket valamelyik északi nép tagjaként anyanyelvvezetni. Csakis így érthető, hogy például a manysik lélekszáma 13 esztendő alatt (1989–2002 között) közel 50%-kal nőtt, ami nem történhetett volna meg természetes úton. A lélekszám emelkedésével nem járt együtt a nyelvi tudatosság erősödése, ellenkezőleg: egyre kevesebben tartják anyanyelvüknek őseik nyelvét.

VASI SZEMLE

2019. LXXIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Észtországban az többségi észt lakosság mellett jelentős orosz kisebbség is él. Az észt statisztikai évkönyv (*Eesti statistika aastaraamat. 2016.*) és az észt statisztikai hivatal adatbázisa (az alábbi adatsorban a 2017-re vonatkozó értékek ez utóbbiból való) szerint:

	1989	2000	2016	2017	változás 1989–2017
észt	963.281	930.219	906.806	904.639	-6,09%
orosz	474.834	361.178	330.283	330.206	
egyéb	14.095	9.410	13.292	25.422	
ismeretlen	0		7.919	11.574	
<i>összesen</i>				<i>1.315.635</i>	

Az oroszok létszámának 1989–2000 közötti jelentős csökkenése annak köszönhető, hogy Észtország 1991-ben újra elnyert függetlensége után sok orosz (például a katonaság) visszatelepült Oroszországba.

Az észtek létszáma 28 év alatt 6,09%-kal csökkent. A függetlenség újbóli elnyerése óta arányuk az Észt Köztársaságban állandónak tekinthető: 2000-ben 71,07%, 2016-ban 71,85%, 2017-ben 71,78%.

Finnország népessége a finn statisztikai évkönyv adatai szerint (*Suomen tilastollinen vuosikirja 2017*) 1940–2016 között az alábbiak szerint alakult:

év	összes	finn	%	svéd	%	lapp	%	egyéb	%
1940	3.695.617	3.327.534	90,04	353.985	9,58	2345	0,06	11.753	0,32
1950	4.029.803	3.670.918	91,09	348.286	8,64	2347	0,06	8.252	0,20
1960	4.446.222	4.108.269	92,40	330.538	7,43	1312	0,03	6.103	0,14
1970	4.598.336	4.286.895	93,23	303.406	6,60	2240	0,05	5795	0,13
1980	4.787.778	4.476.807	93,50	300.482	6,28	1343	0,03	9146	0,19
1990	4.998.478	4.675.223	93,53	296.738	5,94	1734	0,03	24.783	0,50
2000	5.181.115	4.788.497	92,42	291.657	5,63	1734	0,03	99.227	1,92
2010	5.375.276	4.857.903	90,37	291.153	5,42	1832	0,03	224.388	4,17
2016	5.503.297	4.857.795	88,27	289.540	5,26	1969	0,04	353.993	6,43

– érdekes összefüggés: miközben a finnek lélekszáma folyamatosan növekszik, arányuk az ország összlakosságán belül csökken, köszönhetően a nagyfokú bevándorlásnak (lásd *egyéb*);

– miközben az őshonos népesség (finn, svéd, lapp) lakosságon belüli aránya folyamatosan csökken, az egyéb nyelvűeké jelentős mértékben nő, 2016-ban már meghaladta a svéd őslakosság létszámát és arányát (5,26%, illetve 6,43%).

Az egyéb nyelvű népesség származási régió szerinti megoszlása:

	1990	2000	2010	2016
EU:	12.515	30.672	69.883	112.405
egyéb Európa	6.283	34.001	66.134	92.117
más:	8.373	34.554	88.371	149.471

N É Z E T E K

PUSZTAY JÁNOS: EGY NYELVCSALÁD TÜNDÖKLÉSE ÉS...

– figyelemre méltó az oroszok létszámának ugrásszerű növekedése:	3.884	28.205	54.559	75.444
– az <i>egyéb</i> létszámának növekedése:	2.009	4.225	12.349	19.901
– az arab nyelvűek létszámának növekedése:	1.138	4.892	10.415	21.783
– a szomáliak létszámának növekedése:	0	6.454	12.985	19.059
– a kurdok létszámának növekedése:	179	3.115	8.032	12.226
– a perzsák létszámának növekedése:	291	1.205	5.020	10.882

A *magyarság* demográfiai helyzetét illetően:

A 2011-es népszámlálási adatok szerint Magyarország lakossági összetétele:

magyar	8.314.029 – 78,2% (2000-hez képest csökkent a létszám)
cigány	308.957 – 3,6% (nőtt)
német	131.951 – 1,6% (nőtt)
szlovák	29.647 – 0,3% (nőtt)
román	26.345 – 0,3% (nőtt)
horvát	23.561 – 0,3% (nőtt)
szerb	7.210 – 0,1% (nőtt)
szlovén	2.385 – 0,0% (csökkent)
egyéb	73.399 – 0,9% (közel háromszorosára nőtt)
nem válaszolt	1.455.883 – 14,7% (forrás: <i>wikipedia (olvasva: 2018. dec.9.)</i>)

A magyarok viszonylag alacsony aránya legalább részben valószínűleg azzal is magyarázható, hogy sokan nem válaszoltak erre a kérdésre.

A Központi Statisztikai Hivatal évkönyve (*Magyarország 2017.* – Budapest, 2018) szerint 2018. január 1-jén Magyarország lakossága: 9.771 ezer, 26,9 ezerrel kevesebb, mint egy évvel korábban.

A jogszerűen Magyarországon tartózkodó külföldiek száma 156 ezer:

– 65%-uk Európából (Románia – 15%, Németország – 11%, Szlovákia – 6%, Ukrajna – 5,7%),

– 28%-uk Ázsiából (zömmel kínaiak és vietnámiak),

– 3,4% az amerikai kontinensről.

Az évkönyv nem foglalkozik a Magyarországon honos nemzetiségekkel.

Magyarország lakosságának alakulása 1950–2100 között (ezerben):

1950	9.338
2017	9.722
2030	9.235
2050	8.279
2100	6.388

(forrás: *UN – World Population Prospect. The 2017 Revision. United Nations, New York, 2017*)

Az ENSZ adatai az összlakosságra vonatkoznak, beleszámítva a nemzetiségeket is.

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségudományi Intézete szerint Magyarországon 2060-ra 7,9 millió lakos várható.

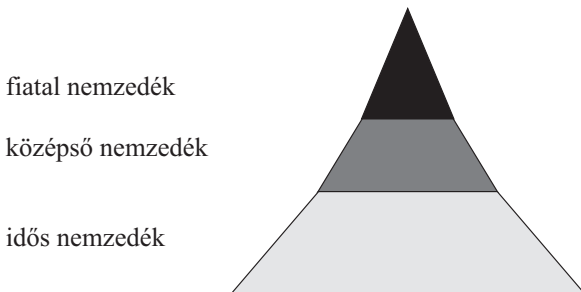
3.1.3. Anyanyelvválasztás

A kérdés azért fontos, mert szoros összefüggés van az anyanyelv és a nemzeti identitás között. A *Suomen kielen tulevaisuus* (A finn nyelv jövője – HAKULINEN et al. 2009) című tanulmánykötetből idézek – azért ebből, mert élesen szembenáll a finn külpolitika utóbbi években tapasztalt gyakorlatával, lásd például a migránskérdésben képviselt finn álláspontot –, tehát: „A finnek identitása, az, hogy kik vagyunk vagy kik próbálunk meg lenni, központi nemzeti érték. Az ilyen értékeket a nemzetek készek megvédeni minden rendelkezésre álló eszközzel és módon. Az identitás arra a kultúrára épül, amelyik körülvesz bennünket, és amelyben felnőttünk. A kultúra a maga részéről kapcsolódik a nyelvhez, amelyet használunk, mert a nyelv pillér és a világ leképezésének eszköze, amelynek révén tud csak működni a kultúra.” (HAKULINEN et al. 2009: 10.)

Az oroszországi finnugor népek anyanyelvválasztása az 1989. és a 2002. évi népszámlálás adatai szerint (ezerben)

	1989	2002	különbség
mordvinok:	740 (=69%)	615 (=73%)	+4%
udmurtok:	506 (=71%)	464 (=73%)	+2%
marik:	527 (=82%)	488 (=81%)	-1%
komik:	239 (=71%)	217 (=74%)	+3%
komi-permjákok:	105 (=71%)	94 (=74%)	+3%
karjalaiak:	61 (=49%)	53 (=57%)	+8%
hantik:	14 (=64%)	14 (=48%)	-16%
manysik:	3 (=38%)	3 (=25%)	-13%
nyenyecsek:	27 (=79%)	32 (=78%)	-1%
szőlőkupok:	1.7 (=47%)	2 (=50%)	+3%
<i>összesen:</i>	<i>2223.7</i>	<i>1982</i>	

Nincsenek adataim arra vonatkozóan, hogyan oszlik meg a finnugor anyanyelvét használó lakosság az életkor szerint. Tapasztalatom az, hogy minél fiatalabb, minél magasabb iskolai végzettségű és minél városiasabb környezetben él, annál kevésbé kötődik szülei, nagyszülei nyelvéhez. A helyzetet a korpíramissal lehet szemléltetni:

Az anyanyelvválasztás nem csupán Oroszország finnugor népei esetében mutat kedvezőtlen képet, vannak gondok a magyar mint anyanyelv helyzetével is a határon túli magyarok között. Emellett Magyarországon megfigyelhető az anyanyelv korlátozott használata, elsősorban a tudományos életben. A Magyar Tudományos Akadémia, amelyet 1825-ben azért alapítottak, hogy elősegítse a tudományok és a művészetek magyar nyelvű művelését, ma nem ismeri el tudományos munkaként a természettudományok, a műszaki és az orvostudományok területén a magyarul írt műveket, csak az angol nyelvűeket. A kutatási pályázatokat angolul kell benyújtani. A professzori kinevezések feltétele a kellő számú angol nyelvű, s lehetőleg külföldön megjelent publikáció. Ez hátrányosan érinti a filológia, főként a magyar irodalom és nyelv kutatóit. Az eljárás azonban alapvető emberi-nyelvi jogokat is sért, mivel mindenkinek joga van anyanyelvén hozzájutni mindenféle ismeretekhez. A jelenlegi gyakorlat csökkenti az anyanyelv presztízsét, hosszú távon pedig az lehet a következménye, hogy bizonyos tudományos területeken nem fejlődik a terminológia, és ezeken idővel nem lehet majd magyar nyelven előadásokat tartani, illetve publikálni.

Finnország

A fentebb már említett *Suomen kielen tulevaisuus* című könyvben olvashatjuk: „Az egész iskolarendszer nagy változások előtt áll: az elemi iskola és a középiskola oktatási rendszerét próbára teszik sok helyen a csökkenő évfolyamok; a felsőoktatás megújítása napi politikai kérdés. Hosszú távú kihatású döntéseket készítenek elő, amelyek kihatnak a finn nyelv használatára, nevezetesen helyzetének gyengülésére” (HAKULINEN et al. 2009: 11.). „Bár a finn nyelv jól van és sokoldalú életet él, használati területe beszűkül, főként a természettudományokban és a műszaki tudományokban, valamint a nemzetközi vállalkozásokban. A finn mint a tudomány nyelve helyzetéről már régóta folyik aggodalmaskodó hangnemű vita. Világossá vált, hogy a finn nyelv helyzete önmagától nem őrződik meg, a finn nyelv mint a társadalom valamennyi területén használandó nyelv megmaradása az egyre kisebbé váló világban tudatos gondoskodást igényel.”(HAKULINEN et al. 2009: 11.)

Észtország

Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt kutatást végeztek, amelynek során középiskolásokat és észt szakos egyetemistákat kérdeztek arról, elképzelhetőnek tartják-e, hogy Észtországban az angol legyen a hivatalos nyelv. Statisztikailag nézve a megkérdezettek száma jelentéktelen volt, a kutatásba mindössze kétszer 30-40 fiatalat vontak be. Az eredmény azonban meglepő: a megkérdezettek 10-20%-a elképzelhetőnek tartotta, hogy az angol legyen Észtország hivatalos nyelve (KAIIVAPALU–MUIKKU-WERNER 2000).

Mintegy tíz évvel ezelőtt az egyik észtországi egyetem rektora javasolta, hogy az észt felsőoktatásban át kellene térni az angol nyelvű oktatásra. Ezzel kapcsolatban csak arra emlékeztetek, hogy volt idő, például a cári időszakban, amikor a tartui egyetemen az orosz volt az oktatás nyelve (még a város nevét is megváltoztatták – Jurjevre). Érdekes, hogy amíg az orosz nyelvet az ellenség nyevének tartották – például a szovjet megszállás évtizedeiben –, az észt nyelv volt a nemzeti tudat legfőbb támasza. Ma viszont nem veszik észre, hogy az angol nyelv ugyanolyan ellenséges gyilkos nyelv (*killer language*) és az amerikai civilizáció épp olyan gyilkos civilizáció (*killer civilization*), mint volt az orosz nyelv és az orosz civilizáció. A két helyzet közötti lényeges különbség, hogy az USA nem szállta meg Észtországot – legfeljebb tudomásul vette Észtország (és más országok) szovjet megszállását.

3.1.4. *Kisebbségben az etnikai hazában*

Oroszország minden finnugor népe kisebbségben él a róla elnevezett területen, legyen az köztársaság vagy autonóm körzet. Ez a helyzet megnehezíti vagy egyenesen ellehetetleníti a nép érdekeinek érvényesítését, például – ahogy azt Karjala esetében láthatjuk – a nyelvtörvény elfogadását.

nép	1989 – arány (%)	2002 – arány (%)
karjalaiak	10,0	9,2
mordvinok	32,5	31,9
marik	43,3	42,9
komik	23,3	25,2
komi-permjákok	60,2	59 > 4
udmurtok	30,9	31
hantik	0,9	1,2
manysik	0,5	0,7

A komi-permjákok esetében bekövetkezett radikális változás a fentebb már tárgyalt közigazgatási átrendeződésnek – a Komi-permják Autonóm Körzet Perm megyével való összeolvasztásának – a következménye.

Észtországban és Finnországban az észti, illetve finn lakosság nincs kisebbségben, de arányuk az összlakosságon belül kedvezőtlenül alakul.

Az észtek aránya a lakosságon belül (Pusztay János számítása az *Eesti Vabariik 100* című könyv adatai alapján):

- 1922 – 87,61%
- 1934 – 88,11%
- 1941 – 89,20%
- 1959 – 74,58%
- 1970 – 68,22%
- 1979 – 64,72%
- 1989 – 61,52%
- 2000 – 67,89%
- 2011 – 69,72%
- 2016 – 68,83%

A finneknek a lakosságon belüli arányára vonatkozóan lásd a táblázatot fentebb.

3.1.5. *Diaszpóra*

A diaszpórában élők helyzete előnytelen, mert az anyanyelv és a nemzeti kultúra ápolása, a szükségesség intézményhálózat kialakítása nehezebb, mint az etnikai hazában. Ugyanakkor azonban gyakran megfigyelhető, hogy a diaszpórában élők etnikai és nyelvi tudatossága erősebb, mint az etnikai hazában élőké.

Minden finnugor nép esetében jelentős diaszpóráról beszélhetünk. A magyarság esetében terminológiai probléma merül fel, ugyanis az egykori magyarországi, ma szomszéd állami területeken élőket nem diaszpóramagyaroknak, hanem határon túli magyaroknak nevezzük, a diaszpóra a világ többi országában élő magyarokra vonatkozik. (Ebben az összefüggésben akár az etnikai haza fogalmát is újra kell értelmezni, hiszen a határon túli magyarok továbbra is az – egykori – etnikai hazában élnek.)

Az oroszországi finnugor népek közül a mordvinok mintegy 75%-a, a marik fele, az udmurtok és a komi-permjákok 30-40%-a él az etnikai haza területén kívül.

Az *Eesti Vabariik 100* kötet adatai szerint jelenleg kb. 170 ezer észtek él külföldön, vagyis az észtek mintegy 19%-a (123. oldal). A legnagyobb külföldi észtek közösségek (20 ezer fő fölött) Finnországban, Svédországban, az USA-ban és Kanadában vannak.

A Finnország határain kívül élő finnek jelentős csoportot alkotnak Svédországban. Egy részük még a svéd uralom alatt költözött Svédországba, más részük az 1950–60-as években gazdasági kivándorlóként települt át a szomszédos országba. Becslések szerint az USA-ba és Kanadába 1980-ig mintegy 400 ezer finn vándorolt be.

A trianoni békediktátum következtében a magyarság mintegy egyharmada a jelenlegi országhatárokon kívülre került, a mai Szlovákiába, Ukrajnába, Romániába, Szerbiába, Horvátországba, Szlovéniába és Ausztriába. A magyar nyelv jövője szempontjából célszerű áttekinteni a határon túli magyarság körében végbemenő demográfiai folyamatokat is.

A legnagyobb számú magyar kisebbség **Romániában** él, Erdélyben, a Partiumban és Bukarestben. A 2011-es népszámlálás szerint 1,3 millió vallja magát magyarnak. 1992 óta létszámuk 13,6%-kal csökkent, a szórványban élők esetében 30%-kal. 1990 óta folyamatos a magyarok kivándorlása, az úti cél Magyarország helyett inkább a nyugat-európai államok. A székelyföldi magyarság viszonylagos biztonságban érezheti magát, magyar többségű, magyar nyelvű közegben él. Moldvában és a dél-erdélyi szórványban élő magyarság helyzete kilátástalannak tetszik, őket fenyegeti a teljes elrománosodás veszélye, ami egy emberöltőn belül végbemehet. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Anyanyelv és nemzetiség Erdélyben

év	anyanyelv	nemzetiség
1930	1.476.233	1.349.563
1966	1.625.702	1.597.438
1992	1.619.735	1.603.923
2002	1.429.473	1.415.718
2011	1.251.696	1.219.312

(forrás: wikipédia: romániai magyarok. olvasva 2018. december 16.)

Mind a magyarok létszáma, mind a magyart mint anyanyelvet vállalók létszáma csökken. Feltűnő viszont, hogy a magyart mint anyanyelvet vállalók száma meghaladja a magyar nemzetiségűek (avagy azt vallók) számát.

A **Felvidéken** a száz évvel ezelőtti több mint egymillió magyarországi magyarság a rendszerváltás idejére 567.296 főre csökkent, lélekszámuk ma már nem éri el a félmilliót sem (486.467). A magyarok közel fele magyar többségű településen él. A vegyes házasságban élők aránya 25%. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

népszámlálás	magyar	magyar anyanyelv	nyilvánosan használt	otthon használt
2001	520.528	572.929		
2011	458.467	508.714	391.577	472.212

A 2011-es népszámlálás során 458 467 személy (közel 62 ezerrel kevesebben, mint 2001-ben) vallotta magát magyarnak, ami Szlovákia lakosságának a 8,5%-át jelenti. A magyart anyanyelvként használók száma azonban mindkét népszámlálás adatai szerint mintegy 50 ezerrel magasabb, mint a magukat magyarnak vallók lélekszáma. (wikipédia, olvasva 2018. december 16.)

A **Délvidéken** valamivel kevesebb mint 300 ezer a magyarok lélekszáma. Súlyos gond az elvándorlás, gyakoriak a vegyes házasságok. Csak néhány 8–20 ezres településen van magyar többség (például Zentán, Magyarkanizsán, Adán, Csantavéren). A kedvezőtlen demográfiai viszonyok, a vegyes házasságok és a kivándorlás miatt évente 4000-rel csökken a magyarok lélekszáma. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Kárpátalján, amelynek lakói az elmúlt valamivel több mint 100 évben öt állam állampolgárai voltak anélkül, hogy elhagyták volna szülőföldjüket (Osztrák–Magyar Monarchia, Csehszlovákia, Magyarország, Szovjetunió, Ukrajna). Trinanon után lélekszámuk 180 ezer volt, ma 150 ezer. A magukat magyarnak vallók 97,2%-a a magyart nevezte meg anyanyelvének (ZUBÁNICS 2018). A 114 magyarok lakta település közül 78-ban többségben van a magyarság. A színmagyar falvakban nincs asszimiláció, ám a vegyes településeken és a városokban erős. További veszélyforrás a lakosság öregedése és a kivándorlás, amelynek népszerű célpontja Magyarország. A határmenti területeken még sokáig fennmaradhatnak a magyar közösségek, köszönhetően annak, hogy a kishatár-átlépővel lehetőségük van munkát vállalni Magyarországon. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.) Az utóbbi években megerősödött ukrán nacionalista-soviniszta politika tükröződik a nyelvtörvény-tervezetekben is, amelyek célja „az ország egynyelvűségének a megteremtése” (REZES 2018).

Horvátországban a 2011-es népszámlálás szerint 14.048 fő vallotta magát magyarnak. Kétharmaduk Eszék-Baranya megyében él. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Burgenlandban a magyarok száma 5000 fő körül van, zömük négy településen (Felsőőrött, Alsóőrött, Felsőpulyán és Őrszigeten) él. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Szlovéniában a Muravidéken 5–6 ezer magyar él. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

3.2. A kialakult helyzet okai

3.2.1. Politikai okok

Mivel az önálló állammal rendelkező három finnugor nyelvű népnek, az észteknek, a finnek és a magyarnak is van hátrányos helyzetben élő kisebbsége, az oroszországi finnugor népek pedig a saját etnikai hazájukban is kisebbségben élnek, csak a kisebbségekkel kapcsolatos politikai okot említem.

Az oroszországi finnugor népek közül azoknak, amelyek köztársasági státuszt kaptak (karjalaiak, komik, marik, mordvinok és udmurtok), jogukban áll önálló nyelvtörvényt alkotni. A karjalaiak kivételével mind meg is tették az 1994–2004 közötti időszakban. A nyelvtörvény kimondja, hogy az adott köztársaságban az őshonos nép nyelve az orrosszal egyenrangú – regionális – államnyelv. Karjalában egy ilyen törvényt – nem fogadtak el, mert a föderális nyelvtörvény kimondja, hogy államnyelv csak cirill betűkkel írt nyelv lehet, márpedig a karjalai nyelvet hagyományosan latin betűkkel írják.

A törvény megléte azonban nem elegendő ahhoz, hogy az adott nyelvet széleskörűen használják. Különböző okoknál fogva a finnugor nyelveket nem használják a politikában, a gazdasági életben, egyre kevésbé a kultúrában, s mindinkább kiszorul az iskolából is. Féltő, hogy az oroszországi finnugor nyelvek a kihalás előszobájaként is felfogható „konyha-nyelvi” státuszba süllyednek.

3.2.2. *Lélektani okok*

A **vegyes házasságok** a kisebbségben élők nyelvire mindenütt negatív hatással vannak. A kisebbséghez tartozó fél, akár férfi, akár nő, automatikusan áttér a többségi házastárs nyelvére, gyerekeiknek is túlnyomó részt a többségi nyelvet adják tovább, s csak ritkán használják ki a kétnyelvűség előnyeit. Ez a jelenség nem csupán az oroszországi finnugor népek körében általános, ugyanezt figyelhetjük meg például a határon túli magyaroknál is.

Ha egy nyelvet nem lehet használni az élet minden területén, kezdve a családoktól az iskolán át a tudományig, a politikáig, gazdasági életig, a nyelv óhatatlanul elveszíti **presztízsét**. A presztízs megerősítését kedvezően befolyásolhatják a nyelvközösség ismert személyiségei, politikusok, vezető értelmiségiek azzal, hogy a nyilvánosság előtt használják anyanyelvüket.

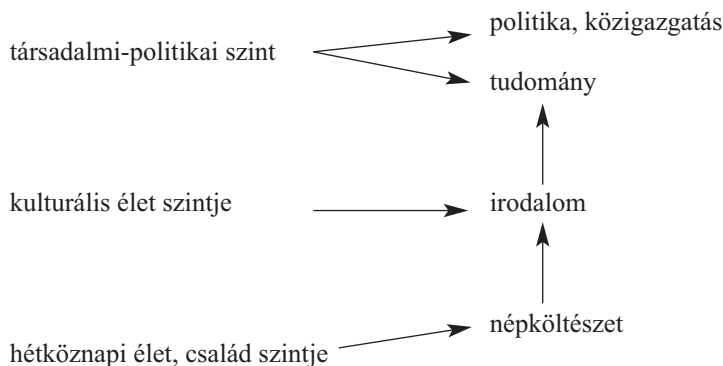
Fontos szerepet játszhat ebben a folyamatban a sajtó. Az elmúlt évtizedekben a finnugor nyelvű sajtótermékek, napilapok, folyóiratok száma és terjedelme jelentősen csökkent. Mindenekelőtt a járási lapok megszüntetése érinti érzékenyen a finnugor lakosságot, mivel zömük falvakban él. A nyelvi fejlődés szempontjából sem közömbös a sajtó tematikus és nyelvi színvonala. Finnugor egyetemeken dolgozó kollégáimat kérdeztem, előfizetik-e a helyi, finnugor nyelvű lapokat. Többnyire tagadó választ kaptam. A miertre azt a választ adták, hogy a lapok mind tematikusan, mind nyelvileg alacsony színvonalúak. Döntésüket nem tudtam elfogadni. Először is: az újságok szerkesztői, az újságírók, többnyire az ő tanítványaik, tehát a nyelvi színvonalért ők is felelősek. Másodsor: nekik mint az anyanyelvűkhöz kötődő szakembereknek rendszeresen írniuk kellene a lapokba, hogy megmutassák, lehet magas szintű, tematikusan gazdag írásokat is alkotni nyelvükön. Tudom, hogy ez plusz munkát igényel, de ezt a munkát a veszélyeztetett anyanyelv érdekében meg kell tenniük.

3.2.3. *Szakmai okok*

3.2.3.1. A nyelv használati szintjei

A nyelv presztízsére a nyelvhasználat lehetőségei is hatással vannak. A nyelvhasználatnak különböző szintjei vannak. Kissé leegyszerűsítve három szintet különböztethetünk meg:

- a hétköznapi szintet, azaz a családban használt nyelvet, amelyhez szorosan kapcsolódik a népköltészet nyelve; ezen a szinten minden finnugor nyelv használható;
- a kulturális élet szintje – a finnugor nyelvek zöme ezen a szinten is működik; ezen szint és az előző között szoros a kapcsolat, mivel az oroszországi finnugor népek szépirodalma a népköltészet alapján született meg;
- a társadalmi-politikai élet, vagyis a közigazgatás, a politika, a gazdaság, a tudomány szintje – ezen a szinten jelentkeznek a nehézségek, mivel itt sajátos szakszókincsre, terminológiára van szükség, amelyik nem születik meg magától, ezt meg kell alkotni.

Ha a középső és a harmadik szinten hiányosságok vannak, azaz a nyelv fejletlen, nem felel meg a kor követelményeinek, a helyzet előidézheti a nyelvről való lemondást. Nem véletlen az észt Mart Rannut megfogalmazása: csak azok a nyelvek maradnak meg, amelyekre lefordítják a Microsoft és a Nokia programjait. S ebben egyszermind benne van a megoldás kulcsa is. Mert miről van szó? Az iskolában egymás mellett ül az orosz fiú, akinek van mobiltelefonja, tabletje, számítógépe stb., és a rénpásztor családból jövő szamojéd gyerek, aki az iskolában lát először ilyen készülékeket. Ezeknek a nevét az orosz padtársától tanulja meg – oroszul, mivel anyanyelvén ezeknek a készülékeknek még nincs nevük. Persze, meg lehet alkotni az ő anyanyelvén is a szükséges kifejezéseket, annak analógiájára, ahogy korábban megnevezték a *gőzhajót* (például nyenyec nyelven: *tu ηano* 'tűz-csónak'), a *repülőgépet* (*t'irt'a ηano* 'repül-csónak'), vagy ahogy a magyarban a *maroktelefont*, az észben a *laptopot*: *sülearvuti* (öl-számítógép) stb. A modern kor követelményeinek nyelvi kielégítője a terminológia.

3.2.3.2. Nyelvfejlesztés és nyelvtervezés

Meg lehet-e akadályozni a kedvezőtlen folyamatokat? A politikai döntésekre nem tudunk hatással lenni, de megteremthetjük a szakmai feltételeket.

A legfontosabb szakmai feltétel és feladat a nyelvtervezés, amelyet három területen kell elvégezni: státusztervezés, korpusztervezés és presztízstervezés.

A *státusztervezés* azt jelenti, hogy meg kell alkotni a (kisebbségi) nyelv használatának és fejlesztésének törvényi kereteit. Ez politikai feladat – meg kell alkotni a nyelvtörvényt, valamint biztosítani kell annak érvényesülését. Fentebb már volt szó a finnugor köztársaságok nyelvtörvényéről.

Az Európa Tanács a közelmúltban fogadta el a kisebbségi nyelvek védelmére és támogatására vonatkozó javaslatokat. Az anyagban hangsúlyozták az anyanyelv oktatásának és az anyanyelvű oktatásnak a jelentőségét, a szükséges pedagógusképzés jelentőségét, az anyanyelvű tankönyvek nélkülözhetetlenségét, valamint annak fontosságát, hogy a kisebbség kapjon segítséget a többségi nyelv hatékony elsajátításához.

Néhány példa. Szlovákiában megkövetelik, hogy a magyar kisebbség magas szinten ismerje az államnyelvet, de az iskolában nem oktatják a megfelelő szinten a szlovák nyelvet.

Az említett jelentésben az Európa Tanács javasolja, hogy a tagállamok ismerjék el a kisebbségek jogait és nyelvhasználatát, és biztosítsák a kisebbségi nyelv használatát az oktatásban. Oroszország – az Európa Tanács tagja – nagyon távol áll ettől a javaslattól. Ha a kisebbségben élő oroszok jogait sérelem éri, Oroszország joggal tiltakozik – lásd például Ukrajnában a nyelvtörvényt, amely korlátozza Ukrajna kisebbségeinek nyelvhasználatát az oktatásban. Ebben a kérdésben az oroszok nincsenek egyedül, mert a diszkriminatív törvény minden kisebbség jogát sérti, a magyarokét, a románokét stb. De Oroszország a maga területén nem garantálja azokat a jogokat, amelyeket megkövetel a más országokban élő oroszoknak. Oroszország őshonos népeinek nincsenek hatékony jogi-politikai eszközei, hogy képviselhessék érdekeiket nemzetközi fórumokon. Ebben a kérdésben a három finnugor nyelvű EU-tagállamnak volna közös feladata, hogy képviselje Oroszország finnugor népeinek jogait nemzetközi szinten, de éppen a finnugor kérdésben nincs együttműködés a három ország között. (2005–2008 között még volt.)

A *korpusztervezés* gyakorlatilag terminológia-alkotást jelent, azaz nyelvfejlesztést annak érdekében, hogy a nyelvet az élet minden területén lehessen használni.

Nagyon fontos a nyelv *presztízsének tervezése*. Ez viszonylag egyszerű feladat. Meg kell győzni az embereket, hogy használják anyanyelvüket. Ebben a folyamatban a politikusoknak, az értelmiségnek nagy a felelőssége. A pszichológiai nyomás alatt élő, többnyire alacsony iskolázottságú kisebbség fél használni anyanyelvét. Felvilágosító kampányokat kell szervezni arról, hogy a kétnyelvűség áldás, nem átok.

A nyelvi tervezés három területe:

(HAARMANN 1998: 69)

3.2.3.3. Nyelvmentés

A nyelvmentésnek különböző divatos és részben eredményes módjai vannak szerte a világon, pl. nyelvi fürdő, nyelvi fészek, nyelvi belemerítkezés.

Különböző vélemények vannak arra vonatkozóan, mekkora közösség nyelve esetén van remény, lehetőség arra, hogy a nyelv megmarad, illetve még megmenthető.

A finn nyelvész, Juha Janhunén egy-két évtizeddel ezelőtt feltételezte, hogy legalább 30 ezer lelket számláló közösség esetében menthető meg a nyelv, amennyiben a közösség kompaktul él, és nyelvében nincsenek jelentős nyelvjárási különbségek. Példaként a nyecceket hozta fel. (JANHUNÉN 1991)

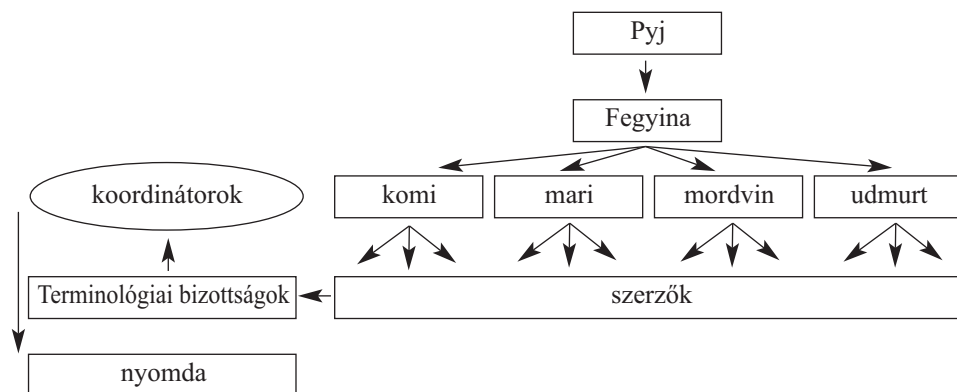
Érdekes és eredményesnek ítélt kísérlet zajlik a finnországi Lappföld egyik városában, Inariban, ahol egy körülbelül kétszáz lelkes lapp közösség nyelvét revitalizálják. Tudomás szerint az óvodában és az iskolában a tanítás nyelve az inari-lapp, a lapp gyökerű, de a nyelvet már nem tudó szülőknek nyelvtanfolyamokat szerveznek. Bennem az a kérdés

merül fel, lehetséges-e az iskola felsőbb osztályaiban azoknak a tantárgyaknak az inari-lapp nyelvű oktatása, amelyek terminológiát igényelnek, és mi történik akkor, ha a fiatalok középiskolába kerülnek, ahol nem tudják biztosítani számukra az inari-lapp nyelvű oktatást.

Véleményem szerint a nyelv megőrzéséhez, megmentéséhez és fejlesztéséhez egy legalább százezer lelkes beszélőközösségre van szükség. Egy ekkora közösségben van annyi gyermek, akik miatt érdemes fenntartani anyanyelvű óvodát, iskolát, érdemes képezni pedagógusokat, írni anyanyelven tankönyveket. Egy ekkora közösségben kialakulhat az az értelmiségi réteg, amelyben vannak pedagógusok, szerkesztők, költők, tudósok, nyelvfejlesztési szakemberek stb. Éppen ebből a feltevésből kiindulva döntöttünk úgy, hogy a Nemzetek Háza égisze alatt működő Collegium Fenno-Ugricum (NH-CFU) kezdeményezésére és keretében elindított *Terminologia scholaris* programban az öt legnagyobb oroszországi finnugor nyelven – erza, komi, mari, moksa és udmurt – kidolgoztatjuk 10 iskolai tantárgy terminológiáját.

A 2010–2011-ben kilenc hónap alatt megvalósított program eredménye 5x10=50 terminológiai szótár. A projektet az EU támogatta. Mivel a pénzeket Oroszország kezelte, én hivatalosan nem vehettem részt a programban. Összeállítottam a projekt organogramját és átadtam a projekt gyakorlati irányítójának, Marina Fegyinének, aki akkor a Sziktivkári Egyetem (Komi Köztársaság) tanszékvezetője volt. A projektben a Sziktivkári Egyetem mellett az Izsevszki (Udmurtia), Joskar-Olai (Mari Köztársaság) és a Szaranszki Egyetem (Mordóvia) munkatársai vettek részt.

A projekt organogramja:

Hogy a terminológia-projekt ne váljon Patyomkin-faluvá, mint annyi minden Oroszországban, megkezdtük az anyanyelvű tananyagok íratását. Ezek elektronikus, lehetőleg interaktív tananyagok. Három – komi, mari és udmurt – nyelven rendeltem meg őket, a két mordvin nyelven azért nem, mert a szótárak alapos elemzése során kiderült, hogy azok feleslegesen sok orosz jövevényszót tartalmaznak, s javasoltam átdolgozásukat. Eddig Magyarország 4-4 tananyag elkészítésének a költségeit állta. Bizonytalan, hogy folytathatjuk-e a programot, mivel finnugor projektekre Magyarországon nehéz pénzt kapni, az oroszországi finnugor köztársaságok pedig nem akarják az anyanyelvű tankönyveket finanszírozni.

3.3. *A minőség, a nyelvi igényesség kérdése*

Fentebb már esett szó – az oroszországi finnugor nyelvű sajtó kapcsán – a nyelvi igénytelenségről. Magyarországi tapasztalataim sem sokkal jobbak. Mindenekelőtt az ifjúság nyelvhasználatában látom az igénytelenség aggasztó jelenségeit, már az egyetemi ifjúságban is.

Felmerül a kérdés, szükség van-e szavakra a kommunikációhoz, nem elegendő-e, ha emotikonok révén kommunikálunk egymással, például így:

:-)X °Ç° (^ _) d[^ _]b (ó_ò) (T_T) ”\/(°_°)\/” (ó_O)

csokornyakkendő / nagy orrú / férfi / zenét hallgatok / szomorú vagyok / sírok / nem értek hozzá / nem értem

Az emotikonok mennyisége – egyelőre – korlátozott, de tetszés szerint bővíthető. Nincs szükség hangosan kimondott szavakra, nem kell vesződni idegen nyelvek elsajátításával, hiszen az emotikonok nemzetköziek. Analógiaként a kínai nyelvet és írást említhetem. A kínai nyelvben is vannak nyelvjárások, amelyek különbsége akkora is lehet, ami megakadályozza a megértést. Az írás, illetve a szimbólumok révén azonban megértik egymást. Ez lehet az egyik oka annak, hogy megőrzik sajátos írásukat. Ha áttérnének betűírásra, Kína nyelvileg szétrobbanna. A szimbólumok száma néhány tízezer, de egy egyetem elvégzéséhez elegendő néhány ezer szimbólum ismerete. Tehát nem kell mást tenni, mint szellemi színvonalról függően megtanulni 1-2-3 ezer emotikont és máris tudunk kommunikálni a nagyvilággal.

A nyelvi változások eredményeképpen egyes szavak elavulnak, és a mai nemzedék már nem vagy csak nehezen érti őket. A klasszikus irodalomban szép számmal akadnak ilyen szavak. Felmerül a kérdés, hogyan viszonyuljunk ezekhez a művekhez. Több irodalomkutató, sőt, író is azon a véleményen van, hogy a régi szövegeket modernizálni kell, a ma már érthetetlen szavakat ki kell törölni, helyükre modern szavakat, kifejezéseket kell tenni. Megítélésem szerint a mai fiatalság – tisztelet a kivételnek – mindent azonnal és gyorsan, lehetőleg erőfeszítés nélkül akar megkapni. Azaz, ha egyáltalán olvas még szépirodalmat, nem akar vesződni elavult vagy ritka szavakkal. A regényekben is csupán a tartalom, az események érdeklik az olvasót, nem pedig a stílus. Ezért születtek meg a magyar irodalom legismertebb klasszikus műveinek átíratái. Hogy milyen eredménnyel, azt illusztrálja Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye bevezető bekezdéseinek sorsa:

– az eredeti:

„A patakban két gyermek fürdött, egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnék, de ők ezt nem tudják: a fiú hétesztendős, a leányka két évvel is fiatalabb. Az erdőben jártak, patakra találtak. A nap tüzesen sütött. A víz egy vápában székérfordulatnyi tavacs-kává szélesült. Tetszett nekik.

Először csak a lábukat mártogatták bele, azután beleereszkedtek térdig. Gergelynek megvizesedett a gatyácskája, hát ledobta. Aztán az ingét is ledobta. Egyszer csak ott lubicolt meztelen mind a kettő. Fürödhettek: nem látja őket senki.

A pécsi út odább van, túl a fákon. Az erdőben nem jár senki. Ha valaki meglátná őket, lenne is nemulass! Mert a fiúcska csak hagyján – az nem úrfi; de a leányka a tekintetes Cecey Péter úrnak a leánykája – kisasszony – és úgy illant el hazulról, hogy senki sem látta.

Még így csupaszon is látszik rajta, hogy úri galambka: fehér, mint a tej. Ahogy ugrándozik a vízben, két kis szösze hajfonata röpköd a nyakán”.

– az „átirat”:

„A patakban két gyermek fürdött: egy fiú meg egy lány. Meztelenül lubickoltak, az erdő mélyén senki sem láthatta őket.” (MINYA)

A folyamat végeredménye az lesz, hogy a jövő társadalmának jelentős része csak néhány száz szót fog használni.

4. PESSZIMISTA HAPPY END

Milyen lesz az uráli nyelvek jövője? A kilátások semmi esetre sem rózsásak.

Az Oroszországban beszélt uráli nyelvek sorsa – amennyiben folytatódik a jelenlegi asszimilációs politika – szomorú. Az évszázad végét talán csak a legnagyobb beszélőközösséggel rendelkező nyelvek élnek meg, esetleg túl. Ez 4-5 nyelvet jelenthet. A finnugrisztika fő feladata kell hogy legyen legalább a nagyobb lélekszámú népek támogatása, hogy megőrizhessék nyelvüket. A kisebb közösségektől pedig fel kell gyűjteni mindent – nyelvi és néprajzi vonatkozásban, hogy legalább így megmaradjon az utókornak.

Látható azonban egy kis reménysugár is: a finnugor köztársaságokban fiatalok egy csoportja – akárcsak annak idején Nagy-Britanniában például Wales-ben – fellép az anyanyelv megmentése érdekében, és kihasználva a modern technika biztosította lehetőségeket, a fiatalok számára is vonzó anyanyelvű programokat és kereteket hoz létre, például anyanyelvű web-oldalakat. A finnugor köztársaságokban népszerűek a finnugor nyelvű pop-, rap- és egyéb együttesek. Érdekes, hogy ezek tagjai gyakran oroszok, akik az adott finnugor nyelven adják elő számaikat.

Az észti nyelvet az amúgy is alacsony lélekszám mellett a negatív demográfiai folyamatok és a (nyelvi) amerikanizáció veszélyezteti. Bízom abban, hogy az észti nyelv és kultúra sorsáért aggódók a politikával karöltve meg tudják állítani a negatív tendenciákat.

Finnországban növekszik ugyan a finn nyelvű népesség lélekszáma, arányuk azonban a bevándorlás miatt csökken, aminek előbb-utóbb nyelvi-kulturális hatása is lesz, valamint egyre inkább tért hódít az angol nyelv.

A magyar nyelv jövőjét illetően kettős feladat előtt állunk. Egyrészt meg kell állítani a határon túli magyarok körében tapasztalható negatív folyamatokat (lélekszám csökkenése, erősödő asszimiláció – ez utóbbinak kivédésére és megfordítására született meg POMOZI Péter *Magyar nyelvű otthon* programja), másrészt az anyaországban el kell érni, hogy a magyar nyelv minden területen – a tudományban is – elismerten használatos legyen, valamint fel kell számolni a nyelvi (és kulturális) igénytelenséget.

A jövő nyelvfejlődési folyamatait, a világ nyelvi képét a globalizáció, a soknyelvű államok asszimilációs politikája határozza meg, aminek következménye a kis lélekszámú közösségek egyre gyorsabb eltűnése, az anyanyelvről és az ahhoz kapcsolódó kultúráról való lemondás. A következmények felmérhetetlenek, de ez a veszély még nem jutott el a dön-

téshozók tudatáig. Elkötelezettségünk reménytelennek látszik, azonban mégis dolgoznunk kell abban a reményben, hogy a kedvezőtlen folyamatokat legalább le tudjuk lassítani, abban bízva, hogy aki időt nyer, talán életet is nyerhet.

IRODALOM

- CRYSTAL, David (2000): *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press
- Eesti statistika aastaraamat. 2016*
- Eesti Vabariik 100*. TEA Kirjastus, Tallinn, 2017
- GORDON, Raymond G., Jr. (ed., 2005¹⁵). *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas, Tex.: SIL International. On-line elérhető: URL: <http://www.ethnologue.com/>
- HAARMANN, Harald (1998): Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani kísérlet. – In: Tolcsvai Nagy Gábor (Hrg.): *Nyelvi tervezés*. Universitas, Budapest, 67–78.
- HAKULINEN, Auli (1994): Suomalaisuus ja äidinkieli. – In: *Kielikello* 1:3–5.
- HAKULINEN, Auli–KALLIOKOSKI, Jyrki–KANKAANPÄÄ, Salli–KANNER, Antti–KOSKENNIEMI, Kimmo–LAITINEN, Lea–MAAMIES, Sari–NUOLIJÄRVI, Pirkko (2009): *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Helsinki, Kotus
- HUTTERER Miklós (1999): svéd nyelv – In: *A világ nyelvei*. Budapest, 1277.
- JANHUNEN, Juha (1991): Ethnic death and survival in the Soviet North. – *Journal de la Société Fenno-Ougrienne* 83: 111–122, Helsinki
- KAIVAPALU, Annekatrin – MUIKKU-WERNER, Pirkko (2000): Soome ja eesti (üli)õpilaste arvamusi emakeelest. – *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 44–45: 83–106, Tartu
- KRAUSS, Michael (1992): The world's languages in crisis. – *Language* 68/1:4–10.
- MAFFI, Luisa (1999): Linguistic Diversity. – In: Posey, Darrell Addison (Ed.): *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity: A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP), 21–35.
- Magyarország 2017*. – A Központi Statisztikai Hivatal évkönyve Budapest, 2018
- MINYA Károly (2017): Archaizmusok a Toldiban. – *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 2017/4: 54–59.
- NETTLE, Daniel – ROMAINE, Suzanne (2000): *Vanishing Voices*. New York: Oxford University Press
- NYOMÁRKAY István (1999): szerbhorvát nyelv – In: *A világ nyelvei*. Budapest, 546–563.
- POMOZI Péter (2017): Magyar nyelvű otthon.
- PUSZTAY János (1985): Языки и диалекты мира. Проспект и словник. – *Nyelvtudományi Közlemények* 87: 285–286.
- PUSZTAY János (2006): *Nyelvével hal a nemzet*. A Magyarságkutatás könyvtára XXVIII. Budapest
- RANNUT, Mart (2003): Postmodern Trends in Current Language Development. – In: Metslang, Helle & Rannut, Mart (eds.): *Languages in development*. München: Lincom Europa, 19–30.
- RÉDEI, Károly (1995): Релен, Карой: Задачи и возможности хантыйского и мансийского литературных языков. – In: Zaicz, Gábor (szerk.): *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Budapest, 113–122.
- REZES József (2018): A kárpátaljai magyarság helyzete Ukrajna nemzetpolitikai törekvéseinek tükrében. – In: *A kárpátaljai magyarság a 21. században*. Magyar Szemhatár, Nap Kiadó, Budapest
- SAMMALLAHTI, Pekka (1998): *The Saami languages. An Introduction*. Kárászjohka / Karasjok
- SIPOS Mária (1999): osztják – In: *A világ nyelvei*. Budapest, 1135–38.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 2017*
- TSUNODA, Tasaku (2001): Language Endangerment. – In: Smelser, N. J.; Baltes, P.B. (Eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Science*. Amsterdam et al.: Elsevier, 8349–8353.

UN – World Population Prospect. The 2017 Revision. United Nations, New York, 2017

UNESCO (2003a): Education in a multilingual world. – UNESCO Education Position Paper. Paris: UNESCO

UNESCO (2003b): Language Vitality and Endangerment. UNESCO Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Approved 31 March 2003 by the Participants of the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages. UNESCO, Paris-Fontenoy, 1012 March 2003

ZUBÁNICS László (2018): A kárpátaljai magyarság szülőföldjén való megmaradása elsősorban gazdasági fejlesztésekkel oldható meg. – In: *A kárpátaljai magyarság a 21. században*. Magyar Szemhatár, Nap Kiadó, Budapest